

ДИДАКТИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

С. Г. Дудко

Теоретично обґрунтовано модель формування здоров'язбережувального та здоров'ярозвивального навчального середовища початкової школи загальноосвітнього навчального закладу; описано компоненти моделі, що сприятимуть зміцненню та збереженню здоров'я молодших школярів.

Ключові слова: здоров'язбережувальне навчальне середовище, дидактична модель, моніторинг стану здоров'я, початкова школа, здоров'язбережувальні технології.

Дудко С. Г. Дидактическая модель формирования здоровьесберегающей учебной среды начальной школы

Теоретически обоснована модель формирования здоровьесберегающей и здоровьеразвивающей учебной среды начальной школы общеобразовательного учебного заведения; описаны компоненты модели, способствующие укреплению и сохранению здоровья младших школьников.

Ключевые слова: здоровьесберегающая учебная среда, дидактическая модель, мониторинг состояния здоровья, начальная школа, здоровьесберегающие технологии.

Dudko S.H. Didactical Model of Formation of Health Protection Learning Environment in the Primary School

Model of formation of health promoting learning environment in the primary school is theoretically grounded; components of this model which contribute to health strengthening and preservation among younger pupils are described.

Keywords: health learning environment, didactic model, health condition monitoring, primary school, health protection technologies

Постановка проблеми. Навчально-виховний процес сучасного закладу освіти повинен будуватися з урахуванням того, що здоров'я є метою, об'єктом, результатом діяльності, розвитку учнів, зокрема молодшого шкільного віку. Л. Єлькова зазначає, що якість освіти не може розглядатися поза контекстом здоров'я суб'єктів освітнього процесу [4]. У школі необхідно створити такі умови, які допоможуть дитині осмислити власне життя, усвідомити цінність здоров'я. Немає сенсу в освіті, якщо шкільне навчання шкодить здоров'ю учнів. Тому ми вважаємо, що створення цілісної дидактичної моделі здоров'язбережувального навчального середовища є обов'язковою дидактичною умовою формування такого середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній науці існує значна кількість освітніх моделей, спрямованих на сприяння зміцненню та збереженню здоров'я учнів і студентів. Питанню створення таких моделей присвячено праці вітчизняних і зарубіжних учених (В. Лебедев, В. Орлов, В. Панов, В. Рубцов, В. Слободчиков, В. Ясвін). Погоджуємося з ними, що розв'язання проблеми збереження і зміцнення здоров'я дитини

лежить у площині побудови навчально-виховного процесу відповідно до цілей і принципів гуманістичної освіти.

Так, наприклад, В. Рубцов [7] розробив комунікативно орієнтовану модель навчального середовища, структурними компонентами якої є внутрішня «політика» (освітній напрям) школи, її психологічний клімат, соціально-психологічна структура колективу, психологічна організація подачі знань, психологічні характеристики учнів. В. Слободчиков [9] запропонував антропсихологічну модель навчального середовища, яку підтримала й розширила Н. Крилова [6], розглядаючи освітнє середовище як частину соціокультурного середовища, включаючи в структуру останнього феномени соціального й особистісного життя людини: «досвід минулого», «досвід випадкового і ситуативного спілкування», вплив засобів масової інформації тощо. Екопсихологічну модель навчального середовища запропонував В. Панов, поклавши в її основу екопсихологічний підхід, згідно з яким навчальне середовище розглядається в контексті системи «людина – навколишнє середовище». Колективом російських учених (В. Орлов, В. Давидов) розроблено психодидактичну

модель навчального середовища, в основу якої покладено концепцію особистісно орієнтованого навчання. Еколого-особистісну модель навчального середовища запропонував В. Ясвін [10].

При розробленні дидактичної моделі формування здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи врахували педагогічний доробок педагогів-класиків (В. Бехтерева, П. Каптерева, Я. Коменського, П. Лесгафта, Г. Песталоцці, М. Пирогова, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Френе, Р. Штайнера та ін.) і сучасних науковців (В. Бобрицької, Є. Вайнера, Т. Волченської, Г. Зайцева, Е. Казіна, О. Іонової, Ю. Науменка, О. Савченко, Г. Серікова, С. Серікова, Т. Савустьяненко та ін.).

Метою статті є теоретичне обґрунтування дидактичної моделі формування здоров'язбережувального навчального середовища у початкових класах загальноосвітнього закладу.

Виклад основного матеріалу. Кожна система навчання та виховання є певною дидактичною моделлю. При розробленні дидактичної моделі формування здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи виходили з розуміння сутності поняття «здоров'язбереження» у педагогічному аспекті як процесу навчання і виховання, що не завдає шкоди здоров'ю учнів, створює безпечні й комфортні умови перебування дитини у школі, запобігає стресам, перевантаженню, втомі учнів початкової школи і в такий спосіб сприяє збереженню та зміцненню здоров'я молодших школярів.

Аналіз праць науковців, педагогів – авторів моделей здоров'язбережувального навчального середовища, власний досвід педагогічної практики із формування такого середовища дав змогу дійти висновку про необхідність об'єднання різних аспектів здоров'язбережувального навчального середовища на основі дидактичних умов його формування.

У науково-педагогічній літературі з формування здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи виділено фактори впливу на стан здоров'я учасників освітнього процесу. Найбільш вагомими, з нашої точки зору, факторами впливу є соціальні (соціальна орієнтація на здоровий спосіб життя, стійка мотивація до здоров'язбережувальної поведінки, усвідомлена потреба у валеологічних знаннях і навичках тощо), схарактеризовані у працях Т. Воронцова, М. Куїнджі, А. Маджуги; психолого-фізіологічні (функціональний стан та індивідуально-типологічні особливості організму, погляди та переконання щодо здоров'я, усвідомлення його значущості тощо), визначені С. Мартиновим, О. Московченко; організаційно-педагогічні, які поділяються на організаційні (навчальний процес, побудова розкладу дня, режим рухової активності); процесуальні (освітній стандарт, розумові та

фізичні навантаження), на які звертають увагу В. Базарний, Н. Сократова, В. Ягупов; професійно-компетентні (антистресова педагогічна тактика, мотивований, комплексний підхід вихователя до оцінювання стану здоров'я дітей, використання здоров'язбережувальних технологій, систематичний моніторинг стану здоров'я учнів, застосування адекватних діагностичних методик), досліджені О. Ващенко, Г. Селевком, Е. Коськіною; управлінські (основні параметри функціонування здоров'язбережувального середовища начального закладу, матеріально-технічні, фінансові, кадрові, інформаційні, методичні ресурси тощо) [5]. Ці фактори поглиблюють розуміння сутнісних характеристик здоров'язбережувального навчального середовища, вказують на необхідність комплексного підходу до його створення. Тому при формуванні моделі здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи вищезазначені фактори взяті нами до уваги при виділенні структурних компонентів моделі.

Аналіз першоджерел [1; 2; 3] щодо сутності здоров'я як поняття в історичному, віковому, індивідуальному аспектах дає змогу стверджувати, що здоров'я – це основа життєдіяльності людини; складний стан, що включає фізичні, психічні, соціальні, моральні та духовні компоненти. Саме тому ми вважаємо, що основною метою створення дидактичної моделі здоров'язбережувального навчального середовища є формування здоров'язбережувального навчального середовища в навчально-виховному процесі початкової школи ЗНЗ, яке сприятиме збереженню та зміцненню здоров'я учня молодшої школи.

Оскільки найвища цінність життя людини – це її здоров'я, то ключовим поняттям при формуванні моделі здоров'язбережувального навчального середовища є здоров'я учнів. При формуванні названої моделі ми виходили також із положення про те, що здоров'я – це комплексний і водночас цілісний, багатовимірний динамічний стан, що розвивається у процесі реалізації генетичного потенціалу в умовах конкретного соціального та екологічного середовища і дає змогу людині здійснювати її соціальні функції.

При визначенні структурних компонентів моделі здоров'язбережувального навчального середовища взято до уваги класифікацію факторів, що впливають на здоров'я, запропоновану американським ученим Робінсом. Названі фактори поділяються на чотири групи: спосіб життя (51–52 % впливу); стан навколишнього середовища (20–21 %); біологічні чинники (19–20 %); обсяг і якість медичної допомоги (8–9 %) [8, с. 98]. Ця статистика доводить, що при формуванні вищезазначеної моделі необхідно врахувати саме суспільні впливи на здоров'я учня.

Забезпечення здоров'язбереження учнів під час навчально-виховного процесу передбачає розв'язання комплексу завдань, що пов'язані з матеріальним, кадровим забезпеченням і організаційно-змістовим наповненням і стосуються змісту освіти та форм і методів її здійснення. Тому як основні вимоги реалізації запропонованої нами дидактичної моделі здоров'язбережувального навчального середовища у початкових класах ми виділяємо:

– обґрунтування схеми взаємодії всіх учасників освітнього процесу (адміністрації, педагогічних працівників, учнів, їхніх батьків), соціальних партнерів освітнього закладу (установ культури, охорони здоров'я, фізкультурних закладів, правоохоронних органів) щодо організації здоров'язбережувального навчального середовища;

– урахування педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних та інших умов, необхідних для реалізації технологій здоров'язбереження та корекції відхилень здоров'я, що враховують індивідуальні показники здоров'я учнів;

– обґрунтування необхідних умов для забезпечення організації навчання, спрямованого на мінімізацію ризику для здоров'я, запобігання дезадаптаційним станам учнів (перевтоми, гіподинамії, стресам, формуванню різних залежностей, зокрема алкогольної, наркотичної, нікотинової, ігрової, Інтернет-залежності);

– належне навчально-методичне забезпечення здоров'язбережувального навчального середовища (навчальні програми для спецкурсів, навчальних предметів; підручники, робочі зошити для учнів початкової школи; методичні рекомендації для проведення моніторингу стану здоров'я учнів, діагностики з виявлення емоційної напруженості, дослідження самопочуття, активності і настрою тощо);

– науково-методичний супровід навчального процесу в загальноосвітній школі з метою забезпечення здоров'язбереження учнів.

Для визначення основних структурних компонентів моделі здоров'язбережувального навчального середовища під час дослідження впродовж 2011–2013 рр. нами було проведено анкетування слухачів курсів підвищення кваліфікації Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. Респондентам було запропоновано назвати вимоги до здоров'язбережувального навчального середовища. Оскільки ми не спрямовували думки опитуваних на якісь конкретні напрями, то відповіді отримали різнобічні.

Так, 50 % опитаних надали перевагу санітарно-гігієнічним вимогам; 24 % вважають за необхідне враховувати фізіоло-

гічні особливості учнів; 28,6 % ставлять за вимогу забезпечення матеріально-технічної бази; 45 % надають перевагу організації фізкультурно-оздоровчої роботи у школі; 12 % наполягають на систематичності та цілісності здоров'язбережувальної діяльності, а 2 % звертають увагу на методичне забезпечення. Крім того, ми попросили назвати складові здоров'язбережувального навчального середовища і також отримали різнобічні відповіді. Як складові здоров'язбережувального навчального середовища включили гігієнічні вимоги 14 % респондентів; використання здоров'язбережувальних технологій – 2 %; матеріально-технічну базу – 14 %; художньо-естетичну складову – 4,4 %; дотримання народознавчих традицій – 7 %; роботу в довкіллі та іншу природо-відповідну діяльність – 36 %; організацію фізкультурно-оздоровчої роботи – 3 %; на здорове харчування звертають увагу 5 % респондентів; некваліфіковану працю дітей – 2 %; інформаційні джерела – 2 %.

Такі результати опитування свідчать про те, що у педагогічних працівників не сформовано чіткої моделі здоров'язбережувального навчального середовища, немає уявлення про його структурні компоненти.

Провівши аналіз вищезазначеного анкетування, наукової та педагогічної літератури, поклавши в основу власний досвід роботи на посаді директора Полтавської загальноосвітньої школи I–III ст. № 24 Полтавської міської ради Полтавської області, ми виділили чотири основні структурні компоненти моделі здоров'язбережувального навчального середовища.

Проведене впродовж 2012–2013 рр. анкетування педагогів шкіл м. Полтави щодо визначення структурних компонентів моделі здоров'язбережувального навчального середовища фактично підтвердило наше бачення, хоча деякі педагоги виділили окремо як структурний компонент зазначеної моделі фізкультурно-оздоровчу діяльність та дотримання санітарно-гігієнічних вимог. Нами також було запропоновано визначити вплив структурних компонентів моделі на стан здоров'я учня. Результати розподілилися таким чином: вплив матеріально-технічної бази початкової школи становить 36,2 %; навчально-методичного забезпечення навчально-виховного процесу початкової школи – 23,7 %; організаційний вплив педагогічного, учнівського, батьківського колективів і громадськості – 24 %, моніторингу стану здоров'я учня – 16,1 %.

Цілісну дидактичну модель здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи ЗНЗ схематично можна представити так:

Рис. 1. Дидактична модель здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи

Як об'єкт дослідження при обґрунтуванні такої моделі виступає навчально-виховне середовище початкової школи ЗНЗ. Виховна цінність моделі полягає в тому, що при її реалізації у межах навчально-виховного процесу й у позаурочний, зокрема канікулярний час, створюються умови для зміцнення, збереження та відновлення здоров'я дітей з урахуванням їх запитів, потреб, організації можливостей самореалізації, продуктивного спілкування та самодіяльності в різноманітних формах, що включають некваліфіковану працю, пізнання, культуру, гру та інші сфери.

Основними характеристиками пропонованої здоров'язбережувальної моделі є:

- орієнтованість на дотримання здорового способу життя, збереження здоров'я як основної життєвої цінності людини;
- варіативність і гнучкість використаних здоров'язбережувальних технологій, методик, прийомів тощо;
- відкритість для інновацій і розвиток запропонованих технологій;
- можливість для педагога максимально використовувати свій особистісний потенціал у розвивальній діяльності, вміння вийти з кола педагогічних стереотипів на нову систему оцінки результатів своєї діяльності і професійного самовдосконалення;
- поєднання вимог педагога, побажань учня, батьків і громадськості.

Сутність моделі полягає в тому, що педагогічний процес спрямовується на формування й розвиток в учнів початкової школи позитивної, стійкої орієнтації до збереження здоров'я, формування здоров'язбережувального життєствердного образу світу як необхідної умови життєздатності, реалізацію в суб'єктів педагогічного процесу:

- здатності до позитивного саморозвитку в різних життєвих обставинах, впевненості в собі, розвитку почуття компетентності та власної цінності;

- мотивації щодо зміцнення здоров'я, розуміння цінності власного здоров'я; набуття знань про своє здоров'я; оволодіння способами збереження й охорони здоров'я;
- культури здоров'я, спрямованої на відповідальне ставлення як до свого, так і здоров'я оточення, прагнення зберегти та примножити свій природний потенціал, гармонізацію особистості, готовність підтримати духовну рівновагу власну і тих, хто навколо, здатність сприймати та створювати прекрасне.

Висновки. Отже, представлена дидактична модель формування здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи є системою дидактичних факторів впливу на стан здоров'я дітей. Вона передбачає чіткий фіксований зв'язок елементів здоров'язбережувального навчального середовища у початкових класах, певну структуру, яка відображатиме залежність здоров'я учня початкової школи від навчального середовища загальноосвітнього закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булич Е. Г. Здоровье человека: биологическая основа жизнедеятельности и двигательная активность в её стимуляции / Е. Г. Булич, И. В. Муравов. – К.: Олимпийская литература, 2003. – 414 с.
2. Венедиктов Д. Д. Глобальные проблемы здравоохранения и пути их решения / Д. Д. Венедиктов, А. И. Чернух, Ю. П. Лисицын, В. И. Кричагин // *Вопр. философии.* – 1979. – № 7. – С. 102–113.
3. Зайцев Г. К. Валеология. Культура здоровья / Г. К. Зайцев, А. Г. Зайцев. – Самара: Издат. дом „Бахрах-М”, 2003. – 272 с.
4. Елькова Л. С. Моделирование психолого-педагогических условий формирования здоровьесберегающего пространства ВУЗа / Л. С. Елькова // *Материалы научно-практических конгрессов IV Всероссийского форума „Здоровье нации – основа процветания России”.* – [Том 2: „Здоровье нации и образование”]. – М., 2008. – С. 48–50.
5. Казин Э. М. Основы индивидуального здоровья человека / Э. М. Казин, Н. Б. Глинова. – М., Владос, 2000. – 190 с.
6. Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. – М.: Просвещение, 2000. – 168 с.
7. Рубцов В. В. Организация и развитие совместных действий у детей в процессе обучения / В. В. Рубцов. – М.: Педагогика, 1987.
8. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я / під заг. ред. Ю. В. Вороненка, В. Ф. Москаленка. – Тернополь: Укрмедкнига, 2000. – 680 с.
9. Слободчиков В. И. О понятии образовательной среды в концепции развивающего образования / В. И. Слободчиков // *Вторая российская конф. по экологической психологии: сб. науч. тр.: Москва, 12–14 апреля 2000.* – М.: ООР, 2000. – С. 172–176.
10. Ясвин В. А. Психолого-педагогическое проектирование образовательной среды / В. А. Ясвин // *Дополнительное образование.* – 2000. – № 6. – С. 16–22.

Цитувати: Дудко С. Г. Дидактична модель формування здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи / С. Г. Дудко. – *Постметодика.* – 2014. – № 2. – С. 31–34.

© С. Г. Дудко, 2014. Стаття надійшла в редакцію 15.05.2014 ■